

מקורותיו, תוכנו ומחברו של הפיוט 'מעוז צור'

מאת: יואל רפל

מְעוֹז צוֹר יְשׁוּעָתִי	לֵךְ נֶאֱחָה לְשִׁבְחֵךְ
תִּכְוֶן בַּיִת תִּפְלְתִי	וְשֵׁם תְּוֹדָה נִזְבַּח
לַעֲת תִּכְיֶן מִטְּבַח	מִצָּר הַמְּנַבַּח
אִז אֶגְמֹר בְּשִׁיר מִזְמוֹר	חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ
רָעוֹת שְׂבָעָה נִפְשִׁי	בְּיָגוֹן כַּחֲסֵי כָלָה
חֲנִי מְרָרוּ בְּקִשְׁי	בְּשִׁעְבוֹד מַלְכוּת עֲגָלָה
וּבְיָדוֹ הִגְדוּלָה	הוֹצִיא אֶת הַסָּגְלָה
חֵיל פְּרָעָה וְכָל זָרְעוֹ	יָרְדוּ כְּאֶבֶן בְּמִצּוֹלָה
דְּבִיר קִדְשׁוֹ הִבִּיאֲנִי	וְגַם שֵׁם לֹא שִׁקְטֵתִי
וּבָא נוֹגֵשׁ וְהִגְלֵנִי	כִּי זָרִים עֲבַדְתִּי
וַיִּין רַעַל מִסַּכְתִּי	כִּמְעַט שִׁעֲבַרְתִּי
קַץ בָּבֶל זָרְבָבֶל	לִקְצָ שְׂבָעִים נוֹשַׁעְתִּי
פְּרוֹת קוֹמַת בְּרוֹשׁ בְּקֶשׁ	אֶגְיִי בֶן הַמְּדֻתָּא
וְנִהְיֶתָה לוֹ לַפַּח וְלַמוֹקֶשׁ	וְגִאֲוֹתוֹ נִשְׂבַּתָּה
רֹאשׁ יְמִינִי נִשְׂאֵת	וְאוֹיֵב שְׂמוֹ מַחִיתָ
רֹב בְּנָיו וְקִנְיָנָיו	עַל הָעֵץ תִּלְיֶת
יָנִים נִקְבְּצוּ עָלַי	אֲזִי בִימֵי חֲשָׁמַיִם
וּפְרָצוּ חוֹמוֹת מִגְדָּלַי	וְטָמְאוּ כָּל הַשְּׂמָנִים
וּמְנוֹתַר קִנְקֵנִים	נַעֲשֶׂה נֶס לְשׁוֹשָׁנִים
בְּנֵי בֵינָה יְמֵי שְׂמוֹנָה	קָבְעוּ שִׁיר וּרְנָנִים
חֲשׂוֹף זָרוֹעַ קִדְשֶׁךָ	וְקָרַב קֶץ הַיְשׁוּעָה
נִקְּם נִקְמַת עֲבָדֶיךָ	מֵאֲמָה הַרְשָׁעָה

מעוז צור הוא פיוט לחנוכה ששרים לאחר הדלקת הנרות. שם מחברו הוא מרדכי וזהותו המדויקת אינה ידועה. אם נצרף זו לזו את האות הראשונה שבחמשת בתיו הראשונים נקבל את השם: **מרדכי**. הפיוט חובר במאה השלוש-עשרה באחת מארצות הקיסרות הגרמנית, כנראה בהשפעת רדיפות היהודים באותה עת. הועלתה השערה כי מרדכי הוא רבי מרדכי בן הלל מנירנברג שנפל בעצמו קרבן לרדיפות אלה. שלוש יסודות להשערה זו: (א) רבי מרדכי בן הלל חי בנירנברג במאה השלוש עשרה. (ב) הוא חיבר ספר פיוטים וקינות, ועל כולם חתם בשם: מרדכי. (ג) יחד עמו נהרגו בטבח בנירנברג שש מאות איש. בכל ההספדים והקינות מאותם ימים הובלט שמו יותר מכל הנרצחים. יש המזהים את 'מרדכי' עם הרב מרדכי בן יצחק הלוי, שנולד באיטליה ועבר להתגורר במיינץ (=מגנצא, אחת משלושת ערי שו"ם) שבגרמניה. מקובל בין החוקרים כי הבית השישי (*חשוף זרוע קודשך*) היה חלק אורגני מן הפיוט אך הוא הושמט במשך שנים רבות מסידורים בארצות גרמניה, בגלל המילים '*נקום נקמת דם עבדיך*'. המילים '*דחה אדמון בצל צלמון*' כוונו ככל הנראה כלפי קיסר גרמניה פרידריך ברברוסה, בעל הזקן האדמוני שהיה שותף לארגון מסע הצלב השלישי (1189-1192). פרידריך ברברוסה היה מלך גרמניה מ-1152, מלך איטליה וקיסר רומי מ-1155, מלך בורגונדיה מ-1178. הוא ראה את עצמו כיורש לקרל הגדול (מאה 9).

מטרת הפיוט נחשפת בבית השישי. הפייטן מבקש מהאל ישועה עבור היהודים הסובלים מהאומה הרשעה-גרמניה. לצורך כך הוא משתמש במספר אירועים בהיסטוריה היהודית שבהם זכו היהודים לישועה ניסית שהיא, מאליו מובן, אלוהית. יש טוענים שהפיוט לא נכתב דווקא לחנוכה בשל האירועים הנזכרים: בית ראשון- הקדמת תודה לאלוהי ישראל על ישועותיו.

בית שני- גלות, שעבוד ויציאת מצרים.

בית שלישי- גלות בבל והחזרה לארץ-ישראל.

בית רביעי- נס פורים.

בית חמישי- נס חנוכה.

בית שישי – מתייחס לשלטון 'אדום' המזוהה עם הנוצרים, והוא הד לאירועים קשים, רדיפות וגזירות בימי מסעי הצלב בגרמניה.

מעוז צור ישועתי- כינויים לאלוהי ישראל החזק והמושיע בעת צרה ומצוקה. "היה לי לצור – מעוז לבית מצודות להושיעני" (תהילים לא, ג).

לך נאה לשבח- אתה ראוי לשבח.

תיכון בית תפילתי- תבנה את בית המקדש העתידי (השלישי) שנקרא גם 'בית תפילה' "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים" (ישעיהו נו, ז).

ושם תודה נזבח- בבית המקדש נקריב קרבן תודה.

לעת תכין מטבח מצר המנבח- בעת הגאולה והנקמה ובניין המקדש

תערוך טבח באויב הצר המחרף ומקלל ככלב הנובח. "יהמו ככלב" (תהילים

נט, ז), "כלבים אילמים לא יוכל לנבח" (ישעיהו נו, י).

אז אגמור בשיר מזמור- בעת הגאולה אשלים את ההלל עם חנוכת המזבח.

"מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" (תהילים ל, א).

גלות, שעבוד ויציאת מצרים

רעות שבעה נפשי- נפשי שבעה מרעות שפקדוה,

"כי שבעה ברעות נפשי וחיי לשאול הגיעו" (תהילים פח, ד).

ביגון כוחי כלה- כוחותי אזלו "כי כלו ביגון חיי ושנותי באנחה" (תהילים לא, יא)
חיי מררו בקושי- בגלות מצרים "וימרו את חייהם בעבודה קשה" (שמות א.י.ד).

בשעבוד מלכות עגלה-רמז לשעבוד מצרים, על פי ירמיהו 'עגלה' – כינוי למצרים, "עגלה יפהפיה מצרים" (מו, כ).

ובידו הגדולה- "יורא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים" (שמות יד, לא).

הוציא את הסגולה-הוציא את ישראל, עם סגולה "והייתם לי סגולה מכל העמים" (שמות יט, ה).

חיל פרעה וכל זרעו ירדו כאבן במצולה-תאור טביעת חיל פרעה בים סוף.
"מרכבות פרעה וחילו ירה בים...תהומות יכסיומו ירדו במצולות כמו אבן" (שמות טו, ד-ה).

גלות בבל

דביר קודשו הביאני-הקדוש ברוך הוא הביאני אל ארץ ישראל ואל הדביר הוא בית המקדש הראשון, "בנושאי ידי אל דביר קודשך" (תהילים כח, ב).

וגם שם לא שקטתי-לא היו לי הרבה ימי שקט ועל כן לא נשארתי בארץ, ובא נוגש והגלני-נבוכדנצר מלך בבל הוא הנוגש שהגלני מארץ ישראל,

"ונשאת המשל הזה על מלך בבל ואמרת איך שבת נוגש" (ישעיהו יד, ד)

ויין רעל מסכתי- במעשי הרעים מזגתי לעצמי יין מורעל "השקיתנו יין תרעלה"

(תהילים ס,ה)

כמעט שעברתי-מן העולם, אך שעת הגאולה הגיעה,

קץ בבל זרובבל, לקץ שבעים נושעתי-גלות בבל הגיעה לקצה אחרי שבעים

שנה "והיה כמלאות שבעים שנה אפקוד על מלך בבל" (ירמיהו כח,יב),

וזרובבל, ממנהיגי שיבת ציון "ידי זרובבל יסדו הבית הזה" (זכריה מג,ד) –הניח

יסודות בית המקדש השני.

נס פורים

כרות קומת ברוש ביקש אגגי בן המדתא- ברוש הוא כינוי למרדכי היהודי:

בדרשה על הפסוק "תחת הנעצוץ יעלה ברוש" (ישעיהו נה ג)

נדרש "תחת הנעצוץ- זה המן...יעלה ברוש- זה מרדכי שנקרא ראש לכל

הבשמים" (בבלי, מגילה, י ע"ב).

ונהייתה לו לפח ולמוקש-בקשתו להרוג את מרדכי הייתה מוקש לחייו, והוא

נתלה "על העץ אשר הכין למרדכי" (אסתר ז,י).

וגאוותו נשבתה-המן התגאה בעושרו "ויספר להם המן את כבוד עושרו ורב בניו

וא כל אשר גדלו המלך ואת אשר נשאו על השרים ועבדי המלך" (אסתר ה,יא).

'**נשבתה'-**נפסקה, מרמזת ל"אשר החילות לנפול לפניו לא תוכל לו" (אסתר ו,י).

ראש ימיני נישאת-מרדכי הוא 'איש ימיני' משבט בנימין (אסתר ב,ה).

ואויב שמו מחית-המן האגגי נקשר לאגג מלך עמלק שאת עמו נצטוו ישראל

"תמחה את זכר עמלק מתחת השמים" (דברים כה, יט).

רב בניו וקניניו-עשרת בני המן (אסתר ט, ז-ט) ועושרו הרב שנזכר במילים

'וגאוותו נשבתה' (אסתר ה יא)

על העץ תלית-תלית בני המן (אסתר ט, יד) המיוחסת באופן ישיר לאלוהי

ישראל שאינו נזכר כלל במגילת אסתר.

נס חנוכה

יוונים נקבצו עלי, אזי בימי חשמנים-היוונים התקבצו ועלו עלי למלחמה
בימי החשמונאים כנאמר בתפילת 'על הניסים' הנאמרת בימי חג החנוכה,
"בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו כשעמדה מלכות יוון הרשעה על
עמך ישראל" (חשמנים,, וראה "יאתיו חשמנים מני מצרים" תהילים סח, לב).
ופרצו חומות מגדלי- פרצו את חומות ירושלים "ושלוש עשרה פרצות היו שם
שפרצום מלכי יוון" (משנה, מידות פ"ב מ"ג).
וטמאו כל השמנים- "שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל" (בבלי,
שבת, כא ע"ב).

ומנותר קנקנים- ומכל הקנקנים שבהם נשמר שמן לעבודת המקדש "לא מצאו
אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא
להדליק יום אחד" (שבת, כא ע"ב).
נעשה נס- שנאמר במסכת שבת (שם) "נעשה בו נס והדליקו ממנו לשמונה
ימים".

לשושנים – כינוי לעם ישראל המשולים ל'שושנה בין החוחים' (שיר השירים ב
ב), וכן "למנצח על השושנים" (תהילים סט, א).
בני בינה-כינוי לחכמי ישראל "ומבני יששכר יודעי בינה" (דברי הימים א, יב, לג).
ימי שמונה, קבעו שיר ורננים- הם, חכמי ישראל קבעו את שמונת ימי חג .

גזירות ורדיפות מסעי הצלב

חשוף זרוע קודשך- הראה את זרועך המושיעה "חשף ה' את זרוע קודשו לעיני

כל הגויים וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלוהינו" (ישעיהו נב י).
וקרב קץ הישועה – שלא תתעכב הגאולה "הואיל והוא חפץ בגאולתכם, אינו מביט בחשבונותיכם אלא מדלג על ההרים" (שיר השירים רבה ב, ח).
נקום נקמת דם עבדיך - צירוף מילים הנזכר פעמיים בסידור התפילה. בתפילת 'אב הרחמים' הנאמרת בשבת בבוקר לפני הכנסת ספר התורה, ואשר חוברה באותם ימים נאמר "ויקום נקמת דם עבדיך השפוך". בתפילת 'אבינו מלכנו' נאמר "נקום נקמת דם עבדיך השפוך".
מאומה הרשעה-יוון עליה נאמר בתפילת 'על הניסים' "כשעמדה מלכות יוון הרשעה".

כי ארכה השעה ואין קץ לימי הרעה- גלות זו ארוכה היא ושונה מכל הגלויות שנמנו בבתים הקודמים. מהן נגאלנו במהרה ואילו זו האחרונה נמשכת זמן רב, ואין רואים את סופה (קיצה).

דחה אדמון בצל צלמון- אדמון הוא כינוי לעשיו, "ויצא הראשון כולו אדמוני" (בראשית כה, כה), המייצג את רומי והנצרות, **צלמון**-החוסה בצל הצלם והצלב ויש המקשרים צלמון עם צלמוות "אל תקרי בצלמון אלא בצלמוות" (בבלי, ברכות נב ע"א).

הקם לנו רועים שבעה- על פי חזון הגאולה של הנביא מיכה "זהקימונו עליו שבעה רועים, שמונה נסיכי אדום" (ה, ד). מיהם שבעת הרועים? על פי אחד הפירושים אלו האושפיזין – אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרון, יוֹף, דוד. במסכת סוכה נאמר כי דוד במרכז ומימינו אדם, שת ומתושלח, משמאלו אברהם, יעקב, משה. יש גרסה שבפיוט נאמר 'רועה שבעה' ואולי הכוונה למשיח שיביא את הגאולה שהגשמתה היא יסוד כל הפיוט.

על יסוד הפיוט '**מעוז צור**' כתבה נעמי שמר ב-1970 את השיר

שבחי מעוז. סיפורו של השיר ומספר ביצועים מתוך אתר **עונ"ש**
(=עונג שבת) של ההיסטוריון פרופ' דוד אסף (אוניברסיטת תל-אביב).
http://onegshabbat.blogspot.com/2011/12/blog-post_25.html